

1.1 Άνθρωπος: κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό ον

Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι «ο άνθρωπος από τη φύση του είναι πολιτικό ον» (*Ηθικά Νικομάχεια*), και συμπληρώνει ότι «ο άνθρωπος δεν είναι μόνο πολιτικό ον, αλλά και οικονομικό και κοινωνικό» (*Ηθικά Ευδήμεια*). Δηλαδή, μετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή.

«Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικό ον και όποιος μπορεί να ζήσει εκτός κοινωνίας είναι ή θηρίο ή Θεός» (Αριστοτέλης, *Πολιτικά*). Ο άνθρωπος έχει ανάγκη την συν-ύπαρξη και την συν-οίκηση, διότι στην κοινωνία και μέσα από τη συνεργασία με τους συνανθρώπους του μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες του (τροφή, κατοικία, ένδυση κτλ.).

Ο άνθρωπος γεννιέται με ορισμένα βιολογικά χαρακτηριστικά (φύλο, χρώμα ματιών, χρώμα δέρματος, σωματική κατασκευή κτλ.). Η ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, της μόρφωσής του, των ικανοτήτων του, των αξιών που πιστεύει κτλ. οφείλεται στην κοινωνική ζωή, στην αλληλεπίδρασή του με την κοινωνία. Το ερώτημα αν προϋπάρχει ο άνθρωπος ή η κοινωνία στερείται νοήματος. Άνθρωπος και Κοινωνία διαμορφώνονται ταυτόχρονα και συνεχώς, δίχως να προϋπάρχει το ένα έναντι του άλλου, μέσα και διαμέσου της δυναμικής αλληλεπίδρασής τους τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη φύση.

Κάθε χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα της **διαρκούς αλληλεπίδρασης** βιολογικού και κοινωνικού παράγοντα. Μόνο ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα σκέψης-κρίσης-ομιλίας, δυνατότητα η οποία αναπτύσσεται στην κοινωνία. Μόνο ο άνθρωπος έχει την δυνατότητα να επεμβαίνει στη φύση και να την αλλάζει, αλλάζοντας ταυτόχρονα και τον εαυτό του, να δημιουργεί κοινωνία και κοινωνικές σχέσεις, να διαμορφώνει το μέλλον του.

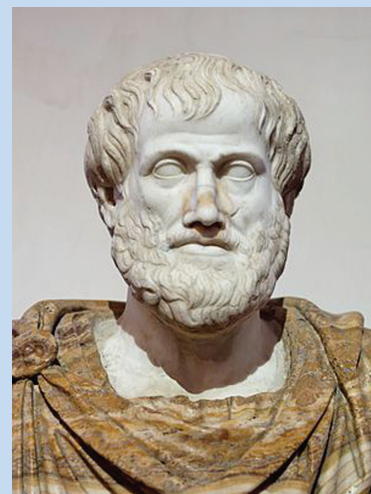
Κοινωνία είναι σύνολο ανθρώπων που έχει τα εξής **χαρακτηριστικά**:

α) Οργάνωση. Η κοινωνία δεν είναι τυχαίο σύνολο ανθρώπων. Τα μέλη της συνδέονται με σχέσεις, οι οποίες ρυθμίζονται από κανόνες άγραφους και γραπτούς (νόμοι).

β) Αυτοτέλεια. Αυτό το σύνολο ανθρώπων είναι ξεχωριστό από κάποιο άλλο σύνολο, έχει όρια και αυτοτέλεια που το κάνουν να είναι διαφορετικό. Κάθε τέτοιο σύνολο περιλαμβάνει άλλα υπο-σύνολα (οικογένεια, ομάδες, τάξεις κτλ.).

γ) Διάρκεια. Η κοινωνία έχει συνέχεια στον χρόνο. Η διάρκειά της δεν εξαρτάται από τη διάρκεια της ζωής των μελών της.

δ) Ταυτότητα. Αυτό το σύνολο ανθρώπων έχει ξεχωριστή συλλογική ταυτότητα. Έχει συνείδηση ότι έχει δική του οργάνωση,

Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.)

«Μια και η πόλη (κοινωνία) απο-τελείται από πλήθος ανθρώπους, πρέπει να τους οδηγεί με την παιδεία στην κοινότητα και στην ενότητα.» (Αριστοτέλης, *Πολιτικά*)

Μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, κυρίαρχη άποψη ήταν ότι το άτομο ως ξεχωριστό πρόσωπο δεν παίζει ρόλο στο ιστορικό γίνεσθαι. Η «Θεία Πρόνοια», η «ιδέα της προόδου», η «πορεία προς κάποιο τέρμα» (φιναλισμός) θεωρούνταν οι αφηρημένες κινητήριες δυνάμεις της κοινωνίας. Δηλαδή, τα πάντα διέπονται από μια νομοτέλεια, εξηγούνται από κοινωνικούς και οικονομικούς νόμους, από απρόσωπες κοινωνικές δυνάμεις. Αυτός ο άκρατος ντετερμινισμός (προκαθορισμός) δεν γίνεται σήμερα αποδεκτός. Το τέλος του 20ού αιώνα επανέφερε στο προσκήνιο τον ρόλο της προσωπικότητας στο ιστορικό γίνεσθαι. Ο ρόλος του Νέλσον Μαντέλα στην κατάρρευση του apartheid (πολιτική φυλετικών διακρίσεων) και ο ρόλος του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ στην κατάρρευση της ΕΣΣΔ, αποδεικνύουν ότι δεν αρκούν οι «κοινωνικοί νόμοι» και οι «κοινωνικές δυνάμεις», αλλά χρειάζονται και τα συγκεκριμένα πρόσωπα που θα μπορέσουν την κατάλληλη στιγμή να προωθήσουν και να εκφράσουν τα αιτήματα της εποχής τους.

αυτοτέλεια, διάρκεια, ότι είναι ένα ξεχωριστό σύνολο.

ε) Διαφοροποίηση. Η κοινωνία δεν είναι ενιαίο και ομοιογενές σύνολο ανθρώπων. Αποτελείται από ομάδες, οι οποίες πολλές φορές έχουν αντίθετα συμφέροντα. Δεν υπάρχουν μόνο σχέσεις συνεργασίας στην κοινωνία. Υπάρχουν και σχέσεις ανταγωνισμού και εκμετάλλευσης μεταξύ των μελών, διαφορετικών ομάδων κτλ. Το ερώτημα είναι αν η συμπεριφορά (δράση, δημιουργία κτλ.) του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα έμφυτων, δηλαδή κληρονομικών παραγόντων, ή είναι αποτέλεσμα επίκτητων, δηλαδή περιβαλλοντικών παραγόντων. Παλιότερα, κυριαρχούσε η αντίληψη ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου προσδιορίζεται κυρίως από έμφυτους παράγοντες (τάσεις, ροπές, κλίσεις κτλ.) και δευτερευόντως από παράγοντες του περιβάλλοντος (οικογένεια, σχολείο, εργασία κτλ.). Σήμερα, οι **κοινωνικές επιστήμες** υποστηρίζουν ότι η προσωπικότητα του ανθρώπου διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδρασή του με την κοινωνία. Δεν υπάρχουν άνθρωποι χωρίς την κοινωνία και κοινωνία χωρίς ανθρώπους. Ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία υπάρχει μια σχέση **διαρκούς αλληλεπίδρασης**. Ο άνθρωπος είναι δημιουργός και δημιουργήμα της κοινωνίας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι κάθε άνθρωπος έχει τη δική του προσωπικότητα, το «Εγώ» του. Η προσωπικότητα είναι αποτέλεσμα της διαδικασίας κοινωνικοποίησης, της αλληλεπίδρασης του ατόμου με την κοινωνία. Έξω από την κοινωνία και χωρίς την αλληλεπίδραση μαζί της, είναι αδύνατον ο άνθρωπος να αναπτύξει ικανότητες και δεξιότητες, να αποκτήσει γνώσεις, να μάθει τρόπους συμπεριφοράς κτλ.

Όμως, η ένταξη του ατόμου στην κοινωνία δεν είναι μια διαδικασία παθητική. Η κοινωνία δεν δίνει στο άτομο μηνύματα και αυτό τα δέχεται παθητικά. Κάθε άνθρωπος δέχεται, προσαρμόζει ή /και απορρίπτει τα μηνύματα (κανόνες, αξίες κτλ.) που εκπέμπονται από την κοινωνία. Το άτομο λειτουργεί όχι μόνο ως **δέκτης** αλλά και ως **πομπός**, που σημαίνει ότι δέχεται αλλά και στέλνει μηνύματα στην κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου, όπως αυτή εκδηλώνεται στην καθημερινή ζωή (φαγητό, ντύσιμο, παιχνίδι, μουσική, διάβασμα κτλ.), είναι συγχρόνως ατομική και κοινωνική.

Γεώργιος Ιακωβίδης, *Παιδική Συναυλία*, Εθνική Πινακοθήκη.

«Περί το έτος 1540 εξαφανίσθηκε από αμέλεια των γονιών του ένα παιδάκι τριών ετών από ένα χωριό της Έσσης. Μετά από χρόνια παρατήρησαν οι χωρικοί, ότι μαζί με τους λύκους έτρεχε ένα τετράποδο ζώο διαφορετικό που έμοιαζε με άνθρωπο. Το παιδί συλλαμβάνεται και οδηγείται στον δούκα του Kassel. Στην αυλή του ηγεμόνα αποσπάται, τρέχει, φεύγει, κρύβεται κάτω από το τραπέζι, από όπου έριχνε άγρια βλέμματα και έβγαζε φοβερές κραυγές. Ο ηγεμόνας διέταξε να το αναθρέψουν μεταξύ των ανθρώπων. Το άγριο ζώο αρχίζει σιγά-σιγά να γίνεται ήμερο, έπειτα να ορθώνεται στα πισινά πόδια και να βαδίζει, τέλος να ομιλεί λογικά και να γίνεται άνθρωπος. Στη συνέχεια, διηγούνταν το παιδί, όσο μπορούσε να θυμηθεί, ότι το άρπαξαν οι λύκοι και έπειτα έβγαине μαζί τους στο κυνήγι.» (Αντώνης Δανασσής-Αφεντάκης, *Θεματική της Παιδαγωγικής Επιστήμης*, Αθήνα 1985)

Για θέματα κοινωνικοποίησης, εκπαίδευσης και διαμόρφωσης της προσωπικότητας βλ. και το υλικό που είναι αναρτημένο στο «Κλειδιά και Αντικλειδιά» (www.kleidiakaiaantikleidia.net)

1.5 Η οικονομία

1.5.1 Κοινωνία, πολιτεία και οικονομία: αμφίδρομες σχέσεις

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν πολλοί τομείς (πολιτική, οικονομία, πολιτισμός, τεχνολογία, αθλητισμός κτλ.). Κάθε τομέας, στο πλαίσιο του, ασκεί την εξουσία και τις αρμοδιότητές του. Μια επιχείρηση ή ένα αθλητικό σωματείο ρυθμίζουν τα θέματά τους, όπως επιθυμούν, στο πλαίσιο βέβαια των νόμων. Η πολιτική εξουσία με την **νομοθετική δραστηριότητα** προσδιορίζει το «πλαίσιο» όλων των τομέων. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι ανεξέλεγκτη. Οφείλει να δρα σύμφωνα με το **Σύνταγμα, τους νόμους και τους θεσμούς**. Η πολιτική ορίζει το πλαίσιο της οικονομίας, αλλά και η οικονομία βρίσκεται στη βάση της προόδου της πολιτείας. Συμφέρον της κοινωνίας και της πολιτείας είναι να υπάρχει ισχυρή οικονομία, η οποία θα ικανοποιεί τις ατομικές και συλλογικές ανάγκες προάγοντας την ευημερία των ανθρώπων.

Το ερώτημα είναι: **γιατί σήμερα η οικονομία κυριαρχεί επί της πολιτικής;** Υπάρχουν πολλοί λόγοι. Οι κυριότεροι είναι:

α) Η σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία γνωρίζει ένα πρωτόγνωρο επίπεδο διεθνοποίησης. Τα κράτη, πολλές φορές, αδυνατούν να ελέγξουν μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες, τράπεζες κτλ. Έτσι, οι πολιτικοί και η πολιτική φαίνονται ανίσχυροι απέναντι στις επιχειρήσεις.

β) Στον καπιταλισμό, η λογική της οικονομίας (κόστος – όφελος) έχει διεισδύσει σε κάθε τομέα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Ο Γερμανός φιλόσοφος Γιούγκεν Χάμπερμας έχει χαρακτηρίσει αυτή την πραγματικότητα ως «αποικιοποίηση» της πολιτικής από την οικονομία. Η οικονομία έρχεται σαν κατακτητής στην πολιτική και την μετατρέπει σε αποικία της. Την ίδια στιγμή, τα μέλη της κοινωνίας σκέπτονται στη λογική της οικονομίας: «τι θα κερδίσω αν σπουδάσω αυτό;», «τι θα μου αποφέρει η συμμετοχή μου σε κάποια συνέλευση κατοίκων της περιοχής μου;». Απαξιώνονται και συρρικνώνονται, όλο και περισσότερο, δράσεις που αποσκοπούν στο δημόσιο συμφέρον.

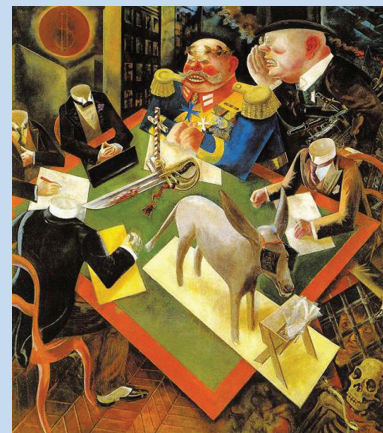
Η οικονομία λοιπόν κυριαρχεί επί της πολιτικής και ο καταναλωτής κυριαρχεί επί του πολίτη. Αυτό καθιστά δύσκολο να υπάρξουν πραγματικές αλλαγές, διότι οι αλλαγές δεν γίνονται από τους καταναλωτές αλλά από τους πολίτες.

Ακόμα, όμως, και αν οι περισσότεροι δεν θεωρούν καλό να συμβαίνει αυτό, επισημαίνουμε πως ούτε η πλήρης κυριαρχία της πολιτικής στην οικονομία ή σε όλους τους τομείς της ζωής είναι κάτι θεμιτό. Διότι μπορεί να οδηγήσει στον **ολοκληρωτισμό**. Κάθε τομέας (τέχνη, αθλητισμός κτλ.) χρειάζεται ελευθερία προκειμένου να αναπτυχθεί. Ο αθλητής και ο καλλιτέχνης πρέπει να έχουν ανοικτούς ορίζοντες

Ψηφοφορία στην Α' Εθνική Συνέλευση της Επιδάουρου (τοιχογραφία στο κτήριο της Βουλής των Ελλήνων).

Όταν η πολιτική και η οικονομία αυτονομούνται από την κοινωνία, όταν η πολιτική και η οικονομία δεν υπηρετούν τις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας, τότε κάτι δεν «δουλεύει» καλά. Και αυτό σημαίνει πως πολιτική και οικονομία λειτουργούν περισσότερο προς όφελος του ατόμου και λιγότερο προς όφελος της κοινωνίας.

Τζωρτζ Γκρος, Έκλειψη ηλίου, 1926, Heckscher Museum of Art.

Ο πίνακας είναι αλληγορία για τη δημοκρατία της Βαϊμάρης στη Γερμανία. Η οικονομία καθορίζει την πολιτική. Οι επιχειρηματίες λένε στους πολιτικούς τι πολιτική να ακολουθήσουν. Ο λαός είναι ο γάιδαρος, στην άκρη του τραπέζιου, που τρώει ό,τι του σερβίρουν φορώντας παρωπίδες.

για να δημιουργήσουν. Όταν η πολιτική «διαφεντεύει» το έργο τους, θέτοντας κριτήρια πολιτικής «ορθότητας» στους ανθρώπους της τέχνης, των γραμμάτων, του αθλητισμού, δεν βοηθά την ανάπτυξη του ατόμου και της κοινωνίας.

1.5.2 Από την οικονομία του οίκου στην οικονομία της πόλης

Στις **αρχαίες κοινωνίες** η ζωή περιστρεφόταν γύρω από τον οίκο και την κοινότητα. Πρόκειται για **αγροτικές κοινωνίες** στις οποίες ο **οίκος–το νοικοκυριό** είναι κέντρο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της κοινότητας. Κάθε οικογένεια παράγει και καταναλώνει αυτό που έχει ανάγκη. Οι άνθρωποι καλύπτουν κυρίως τις βασικές τους ανάγκες (τροφή, κατοικία, ένδυση κτλ.). Αν μια οικογένεια έχει περίσσειμα από κάποια προϊόντα, τα ανταλλάσσει με άλλα που δεν έχει. Εφόσον δεν υπήρχε χρήμα, γινόταν ανταλλαγή των προϊόντων. Έδιναν προϊόντα και έπαιρναν προϊόντα. Γινόταν ανταλλαγή πραγμάτων (**αντιπραγματισμός**).

Στην πορεία του χρόνου, το κέντρο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής μετατοπίζεται **από τον οίκο στην κοινότητα και από την κοινότητα στην πόλη**. Η ανάπτυξη του εμπορίου και των κρατικών λειτουργιών οδήγησε στη δημιουργία πόλεων και στην εφεύρεση του **χρήματος** ως μέσου ανταλλαγής πραγμάτων. Με το χρήμα αναπτύχθηκε το εμπόριο και διευκολύνθηκαν οι συναλλαγές, τόσο πολύ, ώστε **άλλαξε η οικονομία** και στη συνέχεια ή και ταυτόχρονα **άλλαξε και η κοινωνία**.

Έτσι, αργά αλλά σταθερά, γίνεται το πέρασμα από την οικονομία του οίκου στην οικονομία της πόλης. Η πόλη είναι χώρος και άνθρωποι, τόπος συνάντησης ανθρώπων και δραστηριοτήτων. Παράλληλα αναπτύσσεται ο **καταμερισμός της εργασίας**. Κάθε νοικοκυριό δεν παράγει όσα προϊόντα χρειάζεται αλλά μόνο ορισμένα. Τα υπόλοιπα τα προμηθεύεται από την «αγορά» στην οποία πουλάει το περίσσειμα των δικών της προϊόντων. Η «πόλη» είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί τη νέα κοινωνία από την παλιά.

Γιάννης Γαΐτης, *Σύνθεση*,
Εθνική Πινακοθήκη.

Με την εμφάνιση του **νομίσματος** (τεμάχια ήλεκτρου, χρυσός, άργυρος), τον 7ο π.Χ. αιώνα, διευρύνονται ακόμη περισσότερο το **εμπόριο και οι συναλλαγές**.

Κουέντιν Μέτσις, *Ο αργυραμοιβός και η γυναίκα του*, Μουσείο του Λούβρου, Παρίσι, Γαλλία.

Αγορά είναι ο τόπος συνάντησης των ανθρώπων που πουλάνε και αγοράζουν προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες). Όσο μεγαλώνει η πόλη τόσο αναπτύσσεται και η αγορά, η οποία συμβάλλει στην περαιτέρω διεύρυνση της πόλης κ.ο.κ.

Ερωτήσεις - Ασκήσεις - Δραστηριότητες

Α΄ ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

- ___ Μεταξύ ατόμου και κοινωνίας υπάρχει σχέση αλληλεπίδρασης.
- ___ Αντιπραγματισμός είναι η χρήση χρήματος στις ανταλλαγές.
- ___ Οι κοινωνικές επιστήμες υποστηρίζουν ότι η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα έμφυτων παραγόντων.
- ___ Η πολιτική για τους αρχαίους Έλληνες υπηρετεί αξίες.
- ___ Το άτομο λειτουργεί ως δέκτης και ως πομπός μηνυμάτων.

1β. Ο πολιτικός θα πρέπει (βάλτε σε κύκλο την σωστή απάντηση):

- α. Να είναι αποτελεσματικός.
- β. Να έχει ήθος.
- γ. Να ασκεί την πολιτική ως λειτούργημα.
- δ. Να έχει αρετές.
- ε. Όλα αυτά.

1γ. Να αντιστοιχίσετε τις έννοιες της Α΄ στήλης με τις έννοιες της Β΄ στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α΄ στήλης στο κενό της Β΄ στήλης.

Α΄ στήλη

- 1. άτομο
- 2. ομάδα
- 3. κοινωνία
- 4. αυτοτέλεια
- 5. συμπεριφορά

Β΄ στήλη

- ___ χαρακτηριστικό της κοινωνίας
- ___ μεγάλο σύνολο ανθρώπων
- ___ μικρό σύνολο ανθρώπων
- ___ ατομική και κοινωνική
- ___ πομπός και δέκτης

2α. Αναπτύξτε την έννοια του πολίτη στην κλασική Αθήνα.

2β. Για ποιους λόγους η οικονομία κυριαρχεί επί της πολιτικής;

Β΄ ΟΜΑΔΑ

1α. Επιλέξτε από την ιστορία έναν σημαντικό πολιτικό και σημειώστε ποια σημεία της πολιτικής του αποτέλεσαν τομή για την εποχή του και γιατί;

1β. Να εξηγήσετε με ένα παράδειγμα την άποψη ότι «μεταξύ ατόμου και κοινωνίας υπάρχει μια σχέση διαρκούς αλληλεπίδρασης».

2α. Ποια ήταν η δοκιμασία όσων αναλάμβαναν δημόσιο αξίωμα στην αρχαία Αθήνα;

2β. Ποια ήταν τα προσόντα του πολιτικού στην αρχαία Ελλάδα;

Επιπλέον:

- Να επισημάνετε δύο σημαντικά κοινωνικά ή οικονομικά ή πολιτικά προβλήματα και να προτείνετε τρόπους επίλυσής τους.